

Finjasjöns sänkningar under 1800-talet och hur det påverkat landskapet fram till våra dagar

Av Sven Jensén och Olavi Olson

Bild 1. Del av fälten vid Hovdala i södra kanten av Finjasjön där sankmark genom sjösänkningar omvandlats till åkermark. Foto: Thomas Johnsson

Finjasjön

Finjasjön är bland Skånes 10 största sjöar. Vilka som är de största sjöarna kan alltid diskuteras. Således är t.ex. Hjälmarens i Mellansverige den fjärde största till ytan i Sverige men den cirka tjugonde största om man tar hänsyn till volymen. Finjasjön är stor till ytan men ganska grund. Sjön spelar en mycket viktig roll i Hässleholms kommun, där bl.a. Hovdala slott, Skyrups herrgård och Mölleröds kungsgård ligger nära sjön. Samhället Finja ligger vid sjöns norra strand. Vandringsleder finns kring Finjasjön och när vattenkvaliteten så medger är det en populär badsjö. Ur biologisk synvinkel har Finjasjön bl.a. beskrivits av Asta

Lundh 1950, i Naturguide Hässleholm, 52 pärlor 2016 av Pål Axel Olsson m fl och av flera andra artiklar i Göingebygdens biologiska förening.

I den här artikeln betraktar vi Finjasjön ur en helt annan aspekt, nämligen som en av alla Skånes vattenståndssänkta sjöar och vilka konsekvenser dessa åtgärder har fått för sjöns och dess omgivningars framtida utveckling. År 1995 ordnades en utställning om Finjasjöns utveckling, där också sjöns sänkningar behandlades. (Se Lundström 1995). Några uppgifter i den tangerar och stärker våra resultat.

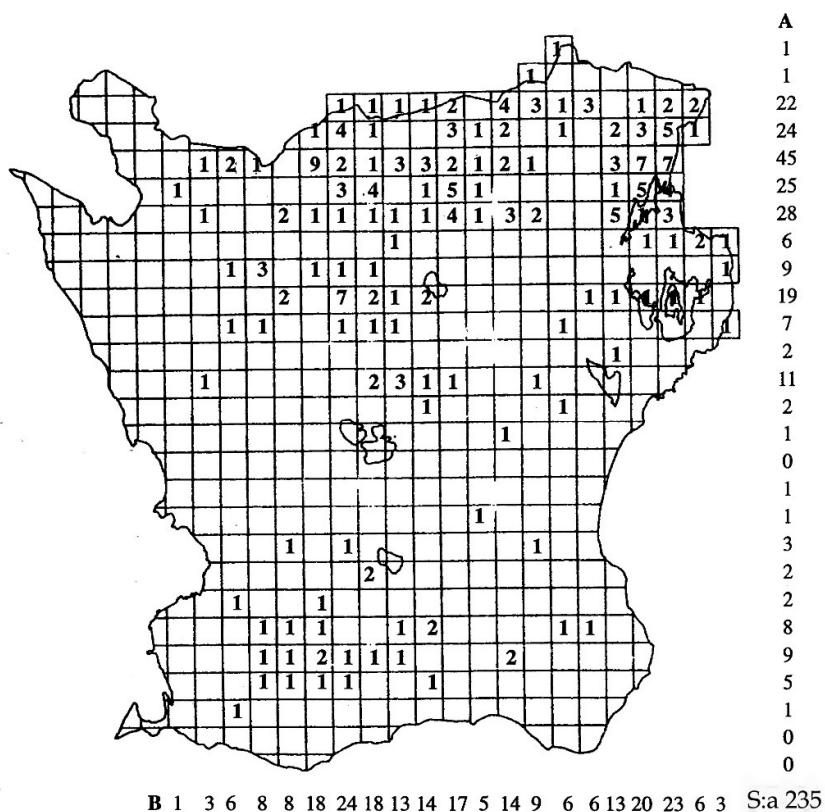
Varför sänkte man vattenytan i sjöarna?

Under 1800-talet rådde stor jordhunger i en allt hastigare växande befolkningsökning. Det var tämligen lättvunnen mark jämfört med att röja skogsmark. Dessutom var skogen ekonomiskt värdefullare än de ”vattensjuka” markerna. Näringsinnehållet i den nyvunna marken var ofta tämligen högt. Detta gällde åtminstone under de första åren efter sänkningen. Att sänka sjöars vattenyta blev snabbt en framgångsrik åtgärd inte bara i Skåne utan över hela landet speciellt den södra halvan. Man ansågs mycket handlingskraftig om man utvann mark på detta sätt. Det fanns dessutom en tydlig drivkraft i att utöka sin areal, nämligen den efter skiftesreformerna stärkta äganderätten. Det lönade sig att investera i nya landvinningar. (Persson 2011).

Tyvärr är de vetenskapliga utvärderingarna över markvinsterna ganska fåtaliga eller osäkra. En väl genomförd undersökning gjordes av konsekvenserna av Hornborgasjöns sänkningar (Hertzman m.fl. 1997). En av landets mest omfattande sänkningar är sänkningen av Hjälmarens. Detta projekt har beskrivits synnerligen detaljerat av Bertil Walldén (1940), men kritiker menar att han beskrev framgångarna som större och mera lyckade än de i verkligheten var. Walldén ”skönmålade” med andra ord sänkingsföretaget utan att ha den avsikten. En annan konspiratorisk tanke är att han kanske blev uppmanad att skriva i positiva ordalag och belönas för detta.

Vi har ytterligare ett bra exempel på en väldokumenterad sjösänkning, nämligen den för oss Göingebor välbekanta Tydingesjön med huvudsaklig utbredning i Östra Göinge men också med en del i Hässleholms kommun. (Se Jensén 2005). Den sänktes med cirka 2 meter 1867. Samtidigt sänktes sjön Kalvsjön i Hässleholms kommun då de båda sjöarna har en tydlig förbindelse. Inom parantes kan nämnas, att man faktiskt hade planer på att torrlägga hela Tydingesjön. Den noggranne lantmätaren A.L. Schalin gjorde en mycket

detaljerad och korrekt karta för alla markvinster i båda sjöarna. Man kan än idag identifiera hans områdesindelningar och förstå hans värderingar av dess markvinster. Tydingesjön är idag i vissa delar en åldrad sjö med kraftig igenväxning, vilket framför allt gäller den sjödelen, som ligger i Hässleholms kommun. Det framgår således med all tydlighet, att sänkningen av Tydingesjön var ett misstag från början till slut

*Bild 2. Fördelningen av Skånes 235 sjöar större än eller lika med 5 hektar. Sjöarna är fördelade inom 25 km² .rutnät (5 km x 5 km). Sjöar större än 10 km² finns inlagda med sina konturer oberoende av rutnätet. **Finjasjön** med sina drygt 10 km² finns inlagd mitt i Skåne i norra halvan av landskapet. Antalet sjöar ökar från söder till norr vilket framgår av siffrorna i kolumn A. I öst-västlig riktning kan man se en viss koncentration av sjöar i mellersta och östra delarna (rad B). Det kan vara så mycket som att mer än 90 % av sjöarna har genomgått vattenståndssänkningar. Kartan är hämtad från Jensén (1977).*

Vi ser många spår i det skånska landskapet av 1800- och 1900-talens sjösänkningar och en ganska generell bedömning så här 100-200 år senare är, att de allra flesta sjösänkningar hade en kort framgångssaga. Sjöarna, vars vattendjup naturligtvis minskade vid sänkningen, åldrades snabbare än de skulle ha gjort i ett opåverkat skick och därmed startade snabbare igenväxning. Listan kan göras mycket lång, och vi uppskattar att en väldigt hög procent av de skånska sjöar har utsatts för vattenståndssänkningar. Se text under karta ovan. Därför är det inte märkvärdigt, att såväl Skånes största sjö, Ivösjön (Kling 2018), som Finjasjön, vilken behandlas i den här artikeln också har genomgått vattenståndssänkningar.

Finjasjön före sjösänkningarna

Utgångsbilden före sjösänkningarna illustreras väl av Skånska rekognoseringskartan som gavs ut 1819. Den täcker Skåne från sydkusten till i höjd med södra halvan av Finjasjön. Den renritade kartan visar ca hälften av sjöns yta men är ändå intressant att studera när det gäller förhållandena i den delen av Finjasjön vid den här tiden. I texten till kartan framfördes tanken på en sjösänkning. Ur Skånska rekognoseringskartan 1819, J H Lembke¹ som också är en utmärkt beskrivning av hur landskapet såg ut för 200 år sedan, citerar vi:

Finja Sjö som utgör nordliga gränsen af Brönnesta Sockn äfven som därintill stöta Stoby, Finia och Matteröds socknar, har sin sträckning i NV: och S:O. – dess längd är ungefärl. $\frac{1}{2}$ och bredden $\frac{1}{4}$ mil. - dess djuplek är betydlig, på en del ställen ända till 18. famnar. Stränderna äro nästan öfveralt låglänta och sank. Vid Mjölkalånga, Hofdala, och från Sjöröd mot Gulastorp äro widlöftiga mader, som i anseende till sjöns nuvarande höjd äro ganska sank, deras höjd öfver sjöns yta är ringa eller ingen och hindras från öfverswämning vid vanlig wattenhöjd genom dämmen längs stränderne som där antingen blifvit anlagde eller af sjösanden sjelf formerat sig. - Höst och Vår öfverswämmas dessa trackter helt och hållet af watten, Oxane viken mellan Sjöröd och Tormastorp har för 30 à 40 år sedan varit äng, men har nu ständigt 1 à 2 alr wattendjuplek. Sedan sjöns ut lopp vid Mölleröd troligen betydligen tillgrundat.- Med mindre betydande kostnad skulle Finja sjön kuna sänkas och Maderne däromkring göras brukbara om Ån uppränsades emellan

¹

Allt detta visste man när man påbörjade sjösänkningen 1847 även om förändringar kan ha skett sedan beskrivningen 1819. Intressant är noteringen om att sjön blivit tillgrundad sedan 30 – 40 år från senare delen av 1700-talet och att tidigare ängar nu ständigt har en till två alnars vattendjup. Sjöns vattenyta har således fluktuerat över tiden före sjösänkningarna. Sjöns djup anges till 18 famnar på några ställen. Det motsvarar 32,4 m! I modern tid har man uppmätt 12 meter som största djup. I texten nämns "Oxaneviken" som bör vara nuvarande området vid Ormanäs.

Vid tiden för Södra Stambanans utbyggnad från Malmö och norrut på 1850- och 1860-talen fanns en livlig diskussion om hur bana skulle dras. I det tidiga 1850-

talet var det en sträckning från Ystad över Kristianstad och Osby som förespråkades med en bibana till Malmö. Senare framfördes tankar över en stambana från Malmö till Finjasjön och vidare mot Nässjö, Jönköping och vidare mot Falköping och Västra stambanan. En alternativ dragning från Finjasjön längs Lagaålinjen mot Jönköping hade många förespråkare i bondeståndet. Adeln, prästerskapet och borgarna vann omröstningen 1858 där det bestämdes att stambanan skulle gå från Finjasjön mot Nässjö och Jönköping. Bygget av banan som tillfälligt tagit halt vid Tormestorp kunde nu fortsätta norrut och ett nytt samhälle, Hässleholm, kom 1860 att växa upp på ljungheden ett stycke från gården med samma namn. (Cixthenson 2002) Ingenting tyder på att sänkningen av Finjasjön 1847 och senare påverkade valet av sträckning. Några hundra meter av banan i trakten av Tormestorp anlades på mark som då och då kunde översvämmas. Här förstärktes banvallen liksom vid många sjöar och åar med en stenskonig. (Larsson 2010)

Finjasjöns sänkningar

Vi hamnade i ett bryderi, när det gäller Finjasjöns sänkningar huruvida de var en eller två. I de flesta sammanhang talar man om två sänkningar, nämligen den första 1847-1855, då sjön sänktes med 1 meter och den andra sänkningen 1890-1893, då sjön sänktes med 2,1 meter. Den sammanlagda sänkningen skulle i så uppgå till 3,1 meter – en ansenlig nivåsenkning av en stor och ganska grund sjö. Vilka av dessa båda alternativen är då det mest troliga? I Sundbergs bok "Finja genom tiderna" (1953) talas om den första sänkningen som en ren pappersprodukt, vilken aldrig kom till stånd. Vi har studerat de tidningar som fanns tillgängliga vid den aktuella tidpunkten, men vi hittar ingenting där, som antyder en sjösänkning.

Läser man däremot Ruhrs bok om Tormestorp (1987) skedde det två sänkningar. I akten 11-FIN- 97 av lantmätare P.S. Herbst från åren 1847-1855 så får man faktiskt till slut en något så när klar bild av att det inte bara var en planering av Finjasjöns första sänkning. Den genomfördes verkligen.

Den andra sänkningen 1887-1899 (inklusive förberedelser) är säkerställd och det viktiga är att om den sammanlagda nivåsenkningen av Finjasjöns yta blir 3,1 m.

Vi finner således att Finjasjön trots allt sänktes en första gång med ca 1 meter och en andra gång med 2,1 meter. Dock kan viss uppgrundning i utflödet ha skett mellan de båda sänkningarna, då det hann gå 50 år mellan dessa.

Kvarnar kunde vara ett problem vid sjösänkningar

Kvarnen vid Mölleröds kungsgård var en stötesten vid planeringen av den första planerade sjösänkningen. Hur skulle man kompensera kvarnägaren? Man hade ända sedan 1820-talet diskuterat en sjösänkning, men då måste kvarnen rivas och det var förknippat med årliga kostnader i tunnor spannmål men ersättningen till trots skulle betalning ske i reda pengar (Ruhr 1987). Samma typ av problem hade man vid Tydingesjöns sänkning. Även här var man tvungen att lösa in en kvarn för att kunna genomföra projektet. Kvarnar hade med andra ord en hög dignitet på den tiden. Än idag kan man ana var kvarnen har legat. Även ålfisket var ett problem i Finjasjön liksom i Tydingesjön.

Bild 4. Kvarnstället vid Mölleröds kungsgård. Här måste ha funnits en gren av ån som koncentrerade vattnet så att hjulkvarnen fick den behövliga kraften. En dammanläggning måste också ha funnits för att samla vatten. I bakgrundenden syns ruinen av Mölleröds slott som fanns under mindre än 100 år. Foto: Olavi Olson

Första sänkningen 1847-1855

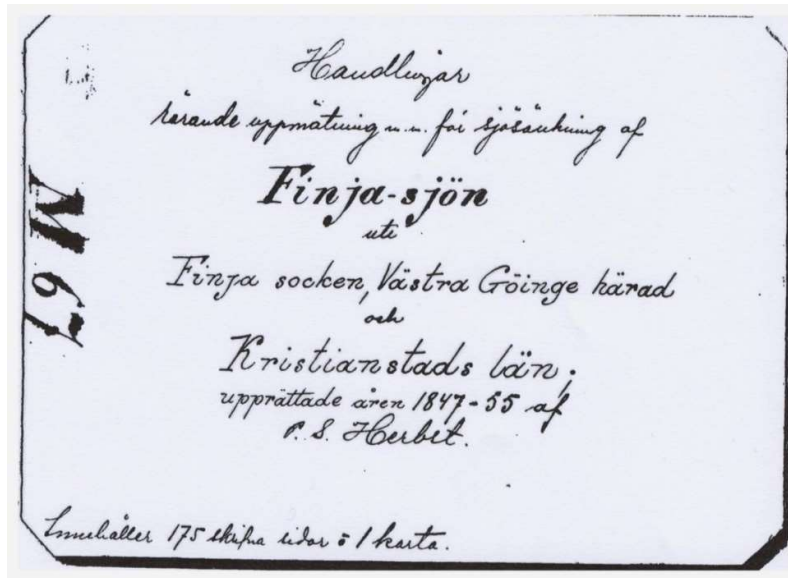

Bild 5. Akt 11- 67 från Lantmäteriet angående Finjasjöns planerade sänkning med 1 meter 1847-1855.

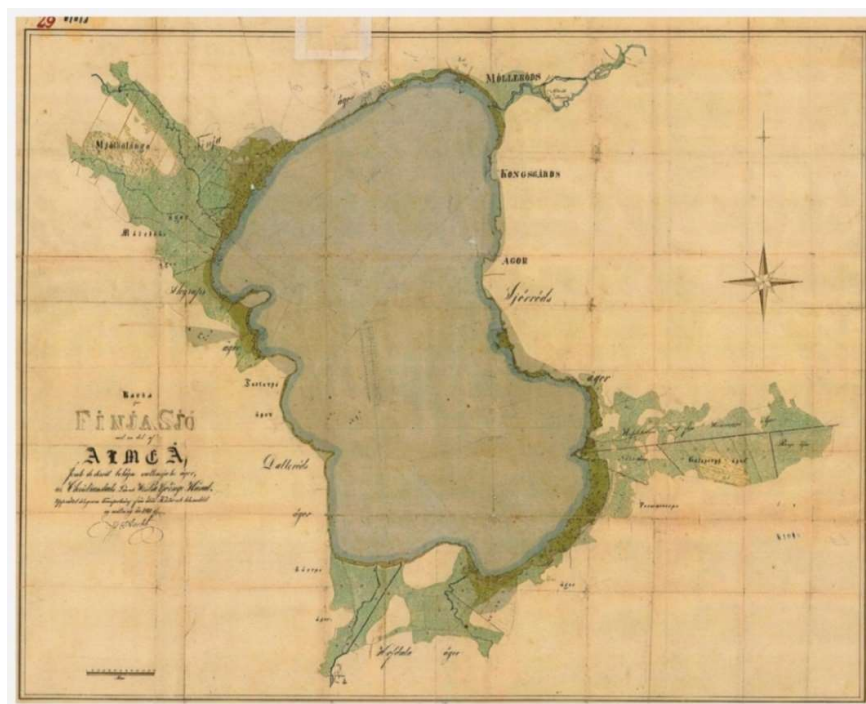

Bild 6. Beräknade markvinster vid första sänkningen 1847-1855. Kartan är hämtad från akt 11- 67 från Lantmäteriet

Som nämnts ovan var kvarnen i Almaån vid Mölleröds kungsgård en riktig stötesten för en planerad vattenreglering av Finjasjön. Den var så viktig och kontroversiell, att den kunde stjälpa hela projektet. Lantmätaren Johan Hageus gjorde under åren 1842-1844 allvarliga försök att hitta utvägar med utrivning av kvarnen, vilket var en förutsättning för den planerade sjösänkningen. Han gjorde beräkningar både för utrivningen och för ersättning av kvarnens inventarier. Hageus förslag överklagades och han ersattes ungefär vid årsskiftet 1846/47 av lantmätare P.S. Herbst.

Den andra utredningen, som gjordes av P.S Herbst godtogs sommaren 1847 även om man längre fram fick göra en viss omvärdering av kvarnens inventarier. Den kommande utrivningen av kvarnen innebar flera kungörelser och uppläsningar i de berörda socknarnas kyrkor (Brönnestad, Finja, Stoby Sandby, Vankiva, Ignaberga, Matteröd) samt intyg att uppläsningarna hade skett.

Vad fick då kvarnägaren? Ja, kvarnägaren fick dels ett engångsbelopp som ersättning för kvarn och inventarier. Dessutom fick han en årlig ersättning i tunnor råg, havre och korn. Dessa tunnor kunde sedan växlas in i reda pengar. Dessutom fick kvarnägaren en årlig ersättning för försämrat ålfiske.

Kartor över beräknade vunna och förbättrade arealer gjordes redan av lantmätaren Johan Hageus och de egentliga markvinsterna togs fram av lantmätaren P.S. Herbst.

Huvudinsatsen vid första sänkningen bestod således i första hand i utrivning av kvarnen och dess dammanläggning. En del ansåg att det inte gav så mycket med den ringa sänkningen som skedde på 1850-talet.

I augusti 1854 kom kungörelsen som vittnar om att sänkningen var ett faktum.

Det visade sig ganska snart att sänkningen med 1 meter inte var tillräcklig utan att ytterligare sänkning skulle behövas för att säkerställa markvinster. Eftersom kvarnen vid Mölleröds kungsgård behövde en fördämning för att kunna fungera kan man säga att hela sjön var en damm till denna kvarn. När sedan kvarnen och fördämningen revs i mitten av 1800-talet sjönk vattennivån i hela Finjasjön och därmed blev kvarnutrivningen samtidigt en sjösänkning. Men egentligen återgick Finjasjön till en tidigare vattennivå som den hade före kvarnens tillkomst och markvinsterna var egentligen ett återställande av tidigare vatten/landförhållanden. Tyvärr vet vi inte när kvarnen byggdes men den existerade säkert under ganska lång tid – 100 år eller mer.

Pengörelse!

Med anledning af Strandsjöarnes
omkring Jönköpings län beslutad vid sammankommit
den 19 September sittliche till, kommer den
jämte som af Jönköpings län med förbät-
ning af tillägg att man dagen den 18^{de}
närkommande September ändring i lagning
hvarsin Strandsjöarna af de som hafva
äro tillika äro länsläse till förbättring, an-
daga till, och kallas härmed, att länsläse dag
kl. 9 f. m. sammankommit, och Jönköpings län,
att ändring af länsläse, Hvarsin länsläse
äro som länsläse af mälleser.
med att, och laga till, kallas och länsläse
des länsläse vid sammankommit Strandsjöarna
Gästerna, till de som dess till fört till,
till Strandsjöarna sammankommit och laga till
Jönköpings län den 21 Augusti 1854.

Till Enkeltbetyg

Uppgjord: Stads Rådhus den 27 Aug. 1854

J. J. J.

Stads Rådhus och länsläse uppgjord till 20
Middag

Bild 7. Kungörelse utfärdad av P.S. Herbst, som visar att den första sänkningen 1847-1855 var ett faktum. Handlingen utgör sidan 241 i sänkningssakten med nr 11-FIN-97.

Andra sänkningen 1893-1899. Finjasjöns utflöde kanaliseras

Finjasjön avvattnas som ovan nämnts av Almaån, vilken mynnar i Helgeå mellan Knislinge och Hanaskog i Östra Göinge kommun. När man sänker vattenståndet i sjöar är behandlingen av utflödena central. I utflödena finns en naturlig tröskel på botten som reglerar den nedre gränsen för avrinnande vatten från sjön. Genom att fördjupa utflödet ändras denna tröskel och det var precis vad som skedde i Finjasjön. Samtidigt rätade man den meandrande ån så att hastigheten på vattenflödet ökade. Hur ån meandrar styrs av markens topografi och vattnets rörelser. Vi betraktar idag meandrande vattendrag som mycket attraktiva och mycket viktiga för hållbara ekosystem och höga ekologiska värden. Delar av Almaån har fortfarande meandrande partier, men närmast Finjasjön är den uträtad och har en reglerad lägsta nivå.

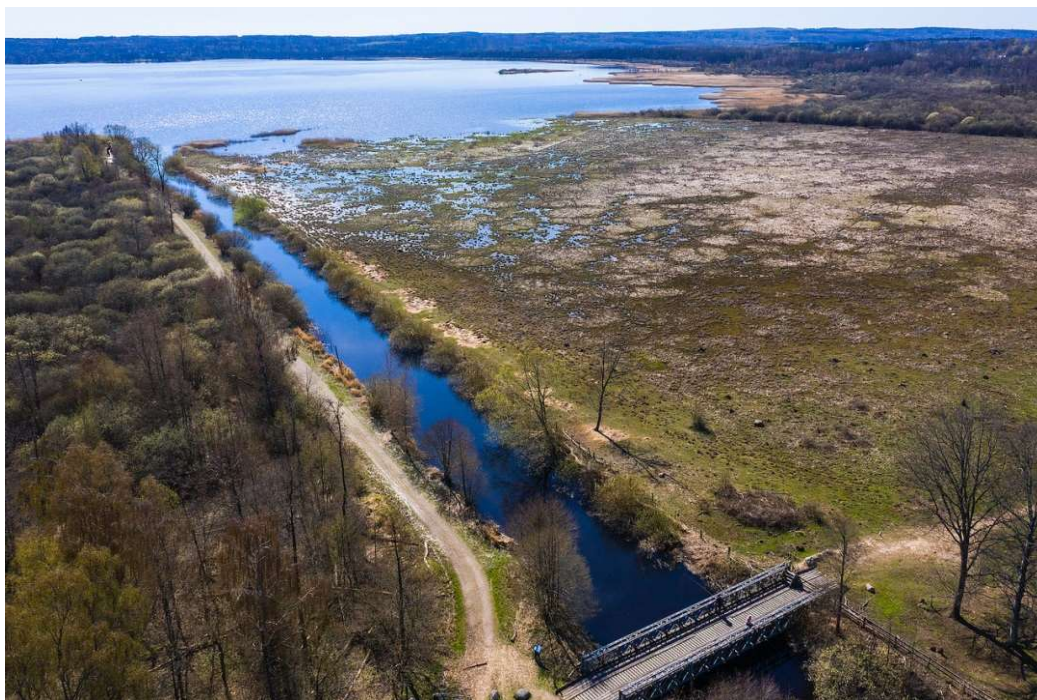

Bild 8. Almaån vid Finjasjöns utflöde. Åfåran är spikrak och det finns ett dämme som reglerar den nedre avrinningströskeln. Bilden visar också att strandängarna vid Mölleröd, vilka kan vara partiellt och ibland helt översvämmade. Foto: Thomas Johnsson

— **Kanaliseringsarbetet** vid Almaån pågår med all kraft vid Nääs i Stoby socken, der arbetet börjades den 1 Juli, skrifves från Kristianstad.

Kanalen skall med några undantag följa ån till Finjasjön, som skall sänkas. Arbetet skall vara färdigt om sju år och beräknas kosta 385,000 kr. 175 arbetare äro för närvarande sysselsatta der.

Bild 9. Kostnader för kanaliseringsarbetet. Notis i Helsingborgs Dagblad 1892-09-15

— **Arbetet med Almaåns kanalisering** utföres nu med förminskad arbetsstyrka. En del af arbetsfolket har afrest till hemorten, en del har sökt arbete på annat håll, och en del har begifvit sig till hvitbetsfälten. Omkring en månad eller under den tid arbetet pågick vid Finjasjön var vattentillströmningen så stor, att arbetarne måste under arbetet vada i vattnet, hvilket ansågs helsofarligt.

Bild 10. Personalminskning vid kanaliseringen. Notis i Helsingborgs Dagblad 1897-09-25

Kallelser till möten om en förestående sjösänkning

Att sänka sjöar var en stor händelse i byn/bygden. Även kyrkan var inkopplad och sänkingshändelser lästes upp i berörda församlingar. När en sänkning av en speciell sjö skulle genomföras kallade man till möten. Dessa möten kunde upprepas under flera år och medförde omfattande diskussioner mellan markägare och t.ex. lantmätare för att finna de bästa lösningarna.

— **Tilltänkt vattenledningsföretag.**
Fråga har uppstått om sänkning af Finjasjön, Balingslövssjön och Attarpssjön samt om reglering af Almaån, Hörlingeån, Mjölkalångaån, Tormastorpsån, Tockarpsån och Lillån med flere vattendrag för torrläggning af vattenskadad mark inom flere hemman och byar uti Finja, Vankifva, Matteröd, Brönnestad, Ignaberga, Stoby, Sandby och Hästveda socknar af Vestra och Östra Göinge härader.

Landbruksingenjören E. W. Ewe i Kristianstad har af länsstyrelsen förordnats att anställa utredning af frågan. Skulle företaget utföras, blefve det nödvändigt att ombygga ej mindre än 11 broar öfver allmänna vägar. Med anledning häraf hafva samtliga brobyggnads- och brounderhållsskyldige inom Vestra Göinge härad blifvit kallade att, sjelfve eller genom sockenombud, sammanträda å Hessleholms missionshus tredjedag påsk kl. 10 f. m. för att besluta rörande nämnda broar.

Bild 11. Kallelse till möte om en tänkt sänkning av b.a. Finjasjön. Notisen är införd i Helsingborgs dagblad den 1890-03-21

Statens lantbruksingenjör E. Wilhelm Ewe ledde arbetet under sänkningen. Lantmätaren Oscar Hobroh tog fram kartor över vunna arealer. Lantmätare Oscar Hobroh ledde taxeringsarbetet och utdebiteringen till berörda markägare i ett senare skede (se nedan).

Ett stort antal kungörelser gick ut till berörda parter att infinna sig på möten som var av intresse för de olika gårdarna. Den andra sänkningen medförde omfattande arbeten uppströms Almaån och berörde även andra sjöar, såsom Ottarpssjön och Ballingslövssjön

Det fanns tidsberäkning och en finansieringsplan för Finjasjöns sänkning, vilket framgår av nedanstående tidningsnotiser. Dessa beräkningar var givetvis förankrade hos berörda markägare.

Finjasjöns sänkning. Såsom på sin tid omtalades, har k. m:t anvisat från odlingslånefonden dels genom k. br. den 5 Maj 1893 250,000 kr. från samma års fond, dels genom k. br. den 16 Juli 1897 ytterligare 125,000 kr. från sistnämnda års fond till sänkning af Finjasjön och reglering af Almaån. Inom kort torde k. m:ts beslut meddelas angående ett af majoren Casper Ehrenborg i egenskap af ordförande i direktionen i detta sjösänkingsföretag gjord ansökan, att k. m:t ville medgifva en sådan ändring i planen för företaget, att dels bottennivån i ett afloppsdike från Tormastorps kärrskiften höjes, dels ur planen uteslutes den del af Tormastorpsåns reglering, som skulle utföras ofvanom statens jernvägsbro och södra stambanan. K. m:ts beslut härom torde, skrives från Stockholm, blifva bifallande, dock med det af väg- och vattenbyggnadsstyrelsen samt landtbruksstyrelsen i deras gemensamma utlåtande föreslagna villkoret, att det till företaget beviljade låneunderstödet minskas med 3,750 kr. eller till 371,250 kr.

Bild 12. Notis i Helsingborgs dagblad 1899-07-30

Att sänka sjöar var inget ofarligt arbete

En notis visar, att det inte var helt ofarligt att arbeta med sjösänkningar. Således förekom sprängningsarbeten, vilka i slutet av 1800-talet kunde medföra livsfara.

— **Olyckshändelse vid stensprängning.** En beklaglig olyckshändelse, som dessvärre kräfde ett menniskolif, inträffade i går e. m. vid sjösänkingsarbetena vid Finjasjön. Flera arbetare voro på skilda platser vid Kärråkra sysselsatta med sprängning af stenblock med dynamit och bland dem schaktmästare N. Johansson Wikström. Vid ett af skotten, som synes ha brunnit af i förtid, hann Wikström ej aflägsna sig fort nog utan råkades af de kringflygande stenskärfvorna. En af dem träffade honom i högra tinningen, hvilken intrycktes på en längd af 3 centimeter, hvarvid hjernan pressades ut. W., som genast förlorade sansen, dog efter 2 å 3 minuters förlopp.

Wikström, som var 24 år gammal var bördig från Malmö.

Bild 13. Tragisk olycka i samband med sänkningen av Finjasjön. Notis i Helsingborgs Dagblad 1894-12-19

Även om det inte alltid innebar ond bråd död kunde arbetsförhållandena vara av sådan art, att arbetare vid sjösänkningar valde att hoppa av och byta arbete.

— **Statens jernvägar och Finjasjön.** Utslag har af Vestra Göinge häradsrätt afkunnats i rättegången emellan statens jernvägar, kärande, och bolaget för Finjasjöns sänkning, svarande. Sjösänkingsbolagets gräfningar föranledde en rasering af jernvägens banvall emellan Hessleholm och Balingslöf, och ha af denna anledning statens jernvägar tilldömts af häradsrätten ett skadebelopp af 12,000 kr., till hvilken summa skadan blifvit värderad. Dock eger sjösänkingsbolaget rätt att innehålla 1,000 kr., till dess arbetet är fullbordadt, meddelas Kristianstadsbladet.

Bild 14. Kostnader för vattenskadorna på banvallen. Notis i Helsingborgs dagblad 1895-07-14

Mark- och kostnadesfördelningar 1912-1913

Bild 15. Handlingar om Finjasjön framtagna efter andra sänkningen i slutet av 1800-talet. Handlingarna har beteckningen Akt_11-FIN-181

Den andra sjösänkningen med 2,1 meter blev en kostsam historia för flera markägare. Utredningen av marktilldelningarna och utdebiteringen sköttes på ett bra sätt av lantmätaren Oscar Hobroh under åren 1912-1913. Trots detta avslutades inte markfördelningar och betalningar förrän 1926.

Bild 16. Markvinster i NV delen

Bild 17. Markvinster i SÖ delen

Markvinsterna samt sjöytan före och efter sänkningarna

Man kan fråga sig hur stor yta Finjasjön hade före första och andra sänkningarna. Genom Nils Wallin på Kristianstad högskola har vi fått hjälp med utifrån dagens Finjasjöutbredning rita de arealer som markeras av 1- respektive 3-metersekvidistanskurvorna. Vi ser snabbt att markvinsterna från 1 meter ner till dagens sjöyta är ganska begränsad, Men den ger nog en ganska sann bild av markvinsterna efter den första sänkningen i mitten av 1800-talet.

Vad menas egentligen med markvinster?

När man sänker vattenytan i en sjö så kommer givetvis ny mark att blottläggas. Kvaliten på den nyvunna marken varierar i högsta grad, vilket innebär att en del markvinster är av god kvalitet emedan andra delar är av sämre kvalitet. Lantmätaren Schalin graderade markvinsterna i jordbruksmark, betesmark, skogsmark och värdelös mark. Ägarna till den nya marken fick betala i förhållande till markens beskaffenhet. Det förefaller som om man har haft ett liknande system vid Finjasjöns sänkning och sänkningar. Benämningen var i det fallet taxering. I de flesta fall är vunnen areal taxerad med värden upp till 100, dvs. de är kopplade till markkvalitet. Hobroh och andra lantmätare brukade göra så, att man dividerade den vunna marken med taxeringsvärdet, vilket innebar att ju högre siffra marken var taxerad till desto mindre värde hade den. Det medförde i sin tur att den markägare som fick sämre jord skulle betala mindre än den som fick högklassig mark, vilket får anses ha varit en rättvis bedömning.

Utöver vunnen mark talar man också om förbättrad mark. Med detta avses säkerligen sådan mark som tidigare hade betraktats som "vattensjuk" och som genom sänkningen fick en torrare konsistens. Detta kunde säkert även omfatta skogsmark.

Vad kan vi se idag av sjösänkningarna?

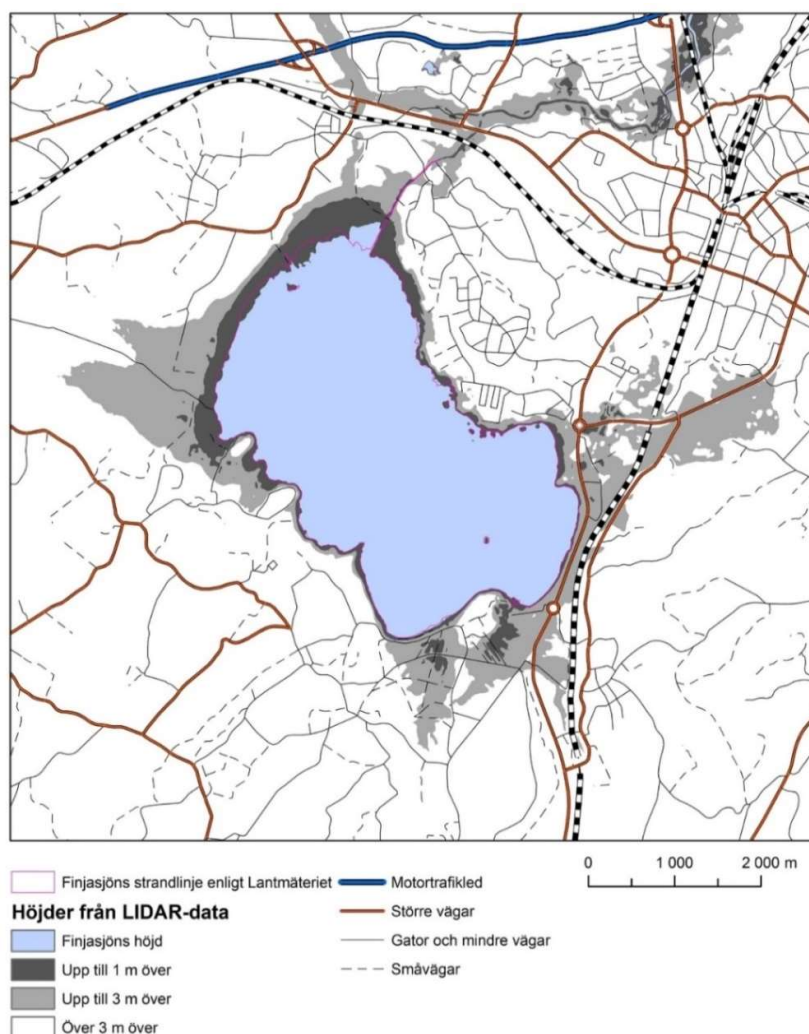

Bild 18. Ekvidistanskurvorna för 1 respektive 3 meter inlagda. Kartan har framställts av Kristianstad högskola (Nils Wallin).

När man sedan studerar sjöytan upp till 3 meter över dagens normalvattenyta ligger det nära till hands att tro det är lika med den gamla sjöytan före sänkningarnas tid. Vi tror emellertid att det hela är mera komplicerat än så. Vi är således övertygade om att den totala sänkningen på 3,1 meter inte innebar att den gamla sjöytan var lika med dagens sjöyta tillsammans med markvinsterna. Vi är däremot övertygade om, att när högvattenperioden inträffade, så var den vunna marken tidvis mer eller mindre vattendränkt före sänkningarna.

Stora översvämningar har vid några tillfällen inträffat. Senast 2002 då marken och många byggnader i sjöns SÖ del blev översvämmade tillsammans med delar av fälten N Hovdala slott. Vid detta tillfälle, liksom ett par tidigare, var det

kombinationen kraftig nederbörd eller snösmältning som tillsammans med västvindar höjde nivån i denna del av sjön. Här bidrog också det faktum att Hörlingeån som flyter samman med Almaån en kort sträcka efter utflödet vid Mölleröd haft så stark vattenföring att den fick Almaån att vända sitt lopp och rinna tillbaka mot Finjasjön.

Thomas Johnssons bilder visar, att även i våra dagar kan delar av de vunna arealerna översvämmas. De flacka förhållandena i vissa områden, till exempel vid Mjölkalångafälten, kan förklara varför det där är så svårt att fastställa den gamla strandlinjen och därmed fastställa den tidigare Finjasjöns exakta gränser. Vi är helt övertygade om, att Finjasjön aldrig har nått fram till Hovdala slott mer än under extrema högvattenperioder. Kartan från 1734 ger också stöd för denna slutsats. Notera särskilt den grävda kanalen i Hovdalaåns utlopp från slottet till Finjasjön.

Bild 19. Lantmätare Mathias Hesselgrens karta "Geometrisk charta öfver säktesgården Hofdahla" 1734. Skala 1:4000

Markvinster

Fuktiga och stundvis vattendränkta marker gick tidigare ända fram till järnvägen vid Tormestorp, vilket delvis visar hur mycket mark man vann vid sänkningen. På en skylt ”TA HERRAVÄLDE ÖVER VATTNET” skrivs det ut mycket tydligt, att vattnet gick ända fram till järnvägen. Det kan dock vara en övertolkning av kartan bredvid texten. Generalstabskartan från 1865 är i skala 1:100 000 och här blir vägar och järnvägar betydligt bredare än i verkligheten. Markvinster gjorde man även vid Skyrup, Finja och Mölleröd.

Den gamla strandvallen är bitvis lätt att få syn på speciellt där man har en tydlig gradient i lutningen. Således hittar man den enkelt vid ”Guldkusten” och Solhemsdungen, vid stranden nedanför Dalleröd i södra delen och vid Möllerödsfältet och Sjörröd i den norra delen av sjön. I andra delar av sjön är det mycket svårare eller t.o.m. omöjligt att hitta den gamla strandlinjen vid Mjölkalångafälten eller andra flacka partier. Vid Tydingesjön där det inte råder så flacka förhållanden hittar man den gamla strandlinjen i princip kring hela sjön.

I Finjasjöns östligaste del gjordes en viss markförbättring in mot nuvarande Österås idrottsplats. Området kunde delvis vara översvämmade före sänkningen. Vi tror dock inte att sjön har gått så långt in men det berättas att under kalla vintrar med ett förhållandevis högt vattenstånd kunde man åka skridskor från staden ända ut på den egentliga sjön. En ansevärd sträcka på 2 km. Den viktigaste markvinsten var nog ett mindre område närmast sjön.

Under åren 1900-1904 arbetade kommissionslantmätaren J Söderqvist med att verkställa delningen av de odelade landvinningarna kring sjön. Landvinning är det uttryck som användes i protokollen från lantmäteriförrättningarna. I protokollen finns noggrant angivet hur marken var beskaffad. Hur stor del som var sidvallsäng (fuktäng), hårdvallsäng (torr höglänt äng), betesmark, åkermark eller odlingsbar mark angavs i detalj. Åren 1910-1912 delades slutligt markvinsterna till fastighetsägarna runt sjön. Detta utfördes av t.f. lantmätaren Oscar Hobroh. Bekymren bestod bl.a. i, att flera lantbrukare saknade medel att lösa in sina nyvunna arealer. Kostnaderna hade ju ökat till det dubbla jämfört med de ursprungliga kalkylerna.

Även för större gods och gårdar blev kostnaderna för sjösänkningen kännbara. Således gick Hässleholmsgården och Skyrup i konkurs och Hovdala fick halvera

sina domäner från 3300 ha till 1500 ha. Det var kännbara förluster för släkten Ehrenborg, som dessutom hade gått i bränschen för sänkningsföretaget.

Bild 20. Almaån meandrar fortfarande på en del ställen. På bilden syns också en meandrande del som har rätats ut och den gamla meanderslingan för en tynande tillvaro. Bilden är hämtad från Google maps och visar ett parti i trakten av Gumlösa i Hässleholms kommun.

Finjasjön i dag

Finjasjön har i dag en yta av 10,4 km² och en höjd över havet 43,1 m. Utloppet regleras delar av året med ett dämme vid utflödet i Almaån. Sjön är till stora delar grund och näringsrik. Genom åren har olika åtgärder genomförts för att komma till rätta med övergödning och återkommande algbloomingar. Under devisen "Främja Finjasjöns friska framtid" samlades ideella krafter på 1970-talet för att verka för åtgärder till förbättringar. På 1990-talet provades muddring i sjön och senare reduktionsfiske som medel att förbättra vattenkvaliteten i sjön.

Bild 21. Dekal från 1970-talet som man kunde sätta på bilen för att tala om att man ville värna om Finjasjön. Bilden är gjord av Thomas Johnsson.

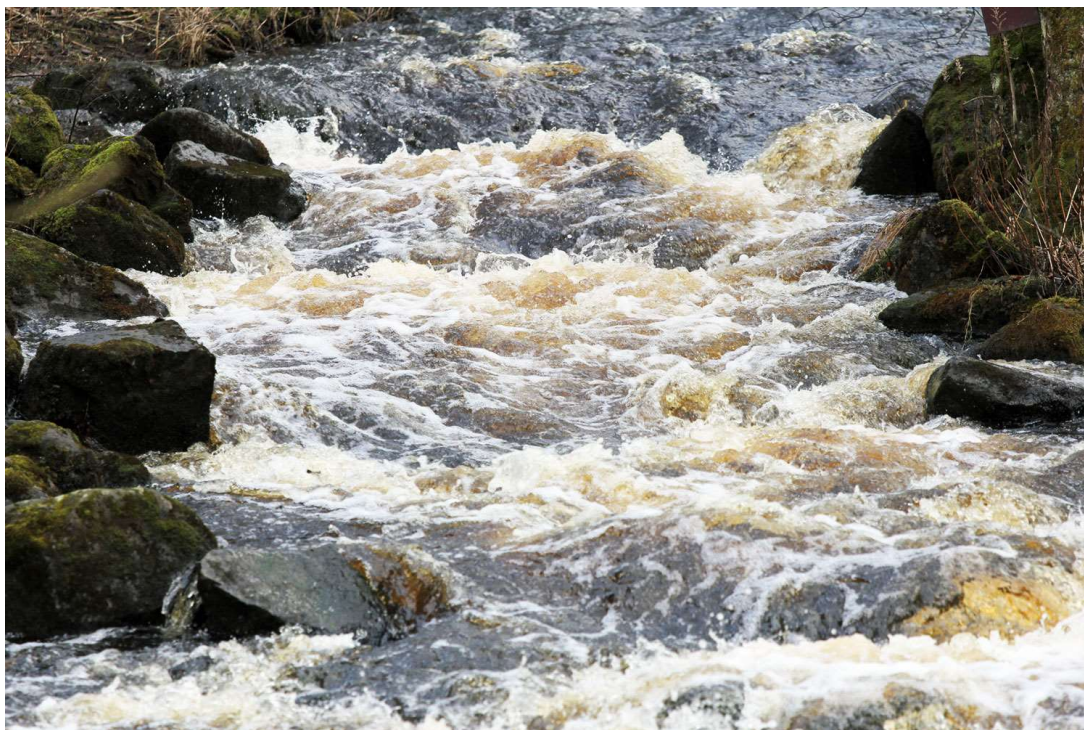
Finjasjöns viktigare tillflöden

I öster rinner tidigare Suregrop genom våtmarkerna vid reningsverket till Finjasjön. Den avvattnar tillsammans med Sötekärrsbäcken de delvis låglänta partierna från omgivande fuktmarker i den delen av nederbördsområdet. Från SO och S tillkommer Tormestorpsån respektive Hovdalaån. Hovdalaån är synnerligen intressant, då den tar emot vatten från Hammarmölledamm och Filesjön. Hammarmölledamm har ju varit och är fortfarande i farozonen för utrivning. Därmed är också det småskaliga kraftverket nedströms i riskzonen.

Vi tror att det skulle vara djupt olyckligt med ingrepp inom detta område som hyser en intressant fauna och flora och dessutom innehåller kulturhistoriskt viktiga platser. I NV delen av Finjasjön är de största tillflödena Matterödsån, Hogabäcken och Mjölkalångaån.

Bild 23. Mjölkalångaån rinner fram i ett bördigt jordbruksområde. Vegetationens frodighet längs ån indikerar hög näringshalt. Foto: Olavi Olson.

*Bild 24. Bäck vid ruinen av Hovdala gamla tullkvarn innan den förenar sig med Hovdalaån, som samlar vatten från en viktig del av Finjasjöns nederbördsområde. En av de många vandringslederna går en bit längs bäcken Även vatten från Hammarmölledamm och Filesjön kommer via Hovdalaån.
Foto Olavi Olson.*

Finjasjön och dess omgivningars tillgänglighet i dag

Att gå på tur i landskapet i dag och se spåren efter sjösänkningarna är lätt. Runt sjön sträcker sig Finjasjöleden, en vandringsled som för vandraren till flera platser och områden knutna till vår artikel. Leden är drygt 18 km lång och väl värd en halv- eller heldags vandring. Hovdala – Mölleröds naturområde ingår och längs den markerade leden finns på flera platser skyltar som berättar om såväl natur som kultur. För den bil- eller cykelburne finns flera platser att komma nära vattnet där spåren från sjösänkningarna är tydliga.

I södra delen av sjön är fälten norr om Hovdala slott finns tydliga exempel på hur man vann åkermark från tidigare vattensjuka områden. Här liksom på flera andra platser i Skåne hjälper pumpar till att hålla marken torr. På höjderna vid Dalleröd och Lörup har man en god överblick över sjöns södra del. Längs sjöns norra del går Finjasjöleden på en spångad led genom Alsumpskogen. Det är mark som vunnits vid sjösänkningen och kanske vår motsvarighet till sydligare regnskogar.

Vid Mölleröds slottsruin finns en återskapad våtmark i Almaåns tidigare meandrande åfåra. Sevärd är också det vi i dag känner som den äldst daterade boplatsen i Sverige för kanske 14.000 år sedan i den gamla strandkanten vid Möllerödsfältet. Här bodde periodvis ett jägarfolk under äldre stenåldern.

Sänkningens konsekvenser

- Finjasjön blev grundare och sjöns åldringsprocess accelererade
- En del viktiga våtmarker försvann, vilket var till skada för den biologiska mångfalden
- Sjön fick 2 öar, Lillön och Fågelön, vilka båda är fågelskyddsområden. Det var svårt att få skydd för Fågelön, då man inte kan skydda områden, vilka inte finns på kartan (Thomas Johnsson muntligen)
- Kanske innebar uppgrundningen av sjön en försämrad vattenkvalitet
- Förbuskning av vissa strandpartier på grund av upphörande hävd

En ingenjör Ewe, som ledde hela sänkingsarbetet, ställde i december 1892 en fråga till kommunalstämman i Finja *"huruvida de ansåg att vattenledningsföretaget var till skada eller nytta för bygden"*. Efter diskussioner svarade kommunalstämman kort *"att företaget var till skada i stället för nytta"*. Sundberg 1953. Alltså redan för 120 år sedan dömde man ut sjösänkningen. Detta skall ses mot bakgrund att många lantbrukare fick gå från gård och grund pga mycket fördyrade sjösänkingskostnader, vilket skapade en djup förbittring i bygderna. (Claesson 1988). Sundberg (1953) påpekar dock, att detta är sedan länge glömt och idag odlar man på en del av de vunna eller förbättrade markarealerna.

Några decennier efter den sjösänkningen på 1890-talet hade Almaån grundats upp så mycket, att man cirka 1921 utförde en första muddring med en pråm försedd med ett Paternosterverk. Man muddrade ån från Finjasjön till Algustorp nedström ån. (Wittström 1988/1991). Ån har muddrats vid flera senare tillfällen. Muddring i delar av Finjasjön har också förekommit.

Kan Finjasjön återställas till sina forna gränser?

Vi tror att det skulle bli svårt att återställa Finjasjön till sin forna yta. Flera intressen skulle hamna i konflikt. På mark som helt eller delvis vunnits vid sjösänkningarna finns i dag bebyggelse i form av villor och fritidshus men även

Hässleholm stads reningsverk. Allmänna vägar, järnvägar, två golfbanor berörs också liksom flera vandringsleder, badplatser, båthamn m.m. Dessutom har jordbruket anpassats till situationen efter sänkningarna. Man kan lika fullt lyfta frågan om hur framtiden ser ut för den marken som vanns vid sänkningarna på 1800-talet. Att vinsten var mindre än förlusten råder det ingen tvekan om. Detta sagt mot bakgrunden av igenväxning av vissa ytor, en snabbare åldrande sjö samt en mera oförutsägbar vattenståndsvariation än före sänkningarna. Liknande resonemang förs av Kling (2018). Liknande diskussioner har förts med olika aktörer kring sjön Hjälmarens i Mellansverige. Se Rasmus Nordin (2007). Där har Nordin ställt sig frågorna:

- Vad vill jordbrukaren/markägaren göra med marken?
- Vad vill kommunen göra med marken? Kanske det viktigaste ställningstagandet i vårt fall. (Hässleholms kommun)
- Vad vill Länsstyrelsen göra med marken?

Vi vill lägga till ytterligare en fråga:

- Hur vill naturvården och friluftslivet att framtiden för sjön och dess omgivningar ska se ut?

Vi tycker att Rasmus Nordins frågor är relevanta och applicerar dem gärna på Finjasjön. Hur vill vi att Finjasjön och dess omgivningars framtid ska se ut?

Från naturvårdshåll har man framfört att ytterligare våtmarker är önskvärda, då de ger en garanti för hög biologisk mångfald. Storkens återkomst till områdena kring Hovdala ingår också i naturvårdarnas visioner. Man har vidare tankar på att föreslå röjning av strandängar vid Mjölkalångasidan och där sneglar man på de framgångsrika "naturvårdskossorna" på Möllerödsmaden.

Tyvärr har antalet häckande fåglar i sjön halverats på 50 år, vilket är mycket alarmerande. Det kan tillskrivas de tre "V" enligt Thomas Johnsson, som själv ha följt fågellivet i sjön. De tre V-na skulle i så fall vara 1) mer vass, 2) ändrad vattenkvalitet och 3) ökad villabebyggelse. Thomas Johnsson påpekar också att antalet rastande fåglar speciellt ånder har ökat, vilket han tillskriver bättre siktdjup vår och höst. De rastande fåglarna hittar maten bättre vid sådana förhållanden.

Bilda dig en egen uppfattning och gå gärna Finjasjöleden runt sjön. Se spåren av det vi belyst i vår artikel, läs mer på Akademi Finjasjöns skyltar och varför inte ta med Naturguide Hässleholm – 52 pärlor. Flera av dem finns runt sjön.

Bild 25. Karta från Hässleholms kommun.

Referenser

Cixthenson, Evert. 2002. Järnvägshistoria fram till 1930-talet. I: Hässleholm I ord och bild.

Claesson, Leif 1988. Sjöar och vattendrag. I: Försvunna miljöer på Hovdalafältet sid. 14-19. Utgiven av P2 Kamratförening.

Herbst P.S. 1847-1855. Handlingar rörande uppmätning m.m. för sänkning av Finjasjön uti Finja socken, Västra Göttinge härad och Kristianstads län. Lantmäteriet M67

Hertzman, Tomas - Hallerbäck, Torbjörn - Jörnstedt, Ola - Larsson, Torsten 1997. Från vasshav till fågelrike. – Naturvårdsverket [ISBN 9162046942](https://www.isbn.se/9789162046942)

Hobroh Oscar. 1920-1912. Handlingar rörande verkställd delning av den genom sänkning av Finjasjön uppkomna landvinningen. – Handlingen i Västra Göttinge hembygdsförenings arkiv

Jensén Sven 1977. An objective method for sampling the macrophyte vegetation in Lakes. (En objektiv metod att samla data om växter i sjöar). Vegetatio 33: 107-118

Jensén Sven 2002. Tydingsjöns sänkning 1867. Bakgrund, genomförande och konsekvenser. – Göinge hembygdsförenings årsbok 2002: sid. 9-18.

Kling Erik 2018. Sänkningen av Ivösjön – en studie av markanvändning på den nyvunna marken samt sänkningens konsekvenser. – Examensarbete Högskolan Kristianstad

Kewenter, Ewa 2008. Hovdala slott

Lantmäteriet. Finjasjön 1855 Akt 11-FIN-67

Larsson, Cia 2011. Nya Akademi Finjasjön LONA-projekt/ Ta herraväldet över vattnet: <https://www.hassleholm.se/download/18.2362968f15a36df553a5cd6f/1487078444857/16.%20Ta%20herrav%C3%A4ldet%20%C3%B6ver%20vattnet.pdf>

Lillieroth Sigvard 1949. Om ogynnsamma följder av sjösänkning och vattenförorening i NV Skåne. – Skånes Natur. Skånes naturskyddsförenings årsskrift 1949.

Lista över insjöar i Hässleholms kommun
https://sv.wikipedia.org/wiki/Lista_%C3%B6ver_insj%C3%B6ar_i_H%C3%A4ssleholms_kommun

Lundh Asta 1950. Studies on the vegetation and hydrochemistry of Scanian lakes Studier av vegetation och vattenkemi i skånska sjöar). III. Distribution of macophytes (Utbredning av vattenväxter) – Botaniska notiser 2:3

Lundström Björn 1995. Sjösänkningar i Finjasjön. – Särtryck ur Göingebiologen sid. 37-41

Nordin Rasmus 2007. Sjösänkningen av Hjälmarén – I ett nutida perspektiv. – Linköpings Universitet. Institutionen för Tema, avd. Geografi. Examensarbete, Lärarprogrammet

Olsson, Pål Axel. 2016. Naturguide Hässleholm. Göingebygdens biologiska förening

Persson Kenneth M. 2011. Om drivkraften bakom några sjösänkningar i Sverige – Exempel från Näsbyholmssjön (Skåne) och Hjälmarén (Närke-Södermanland-Västmanland).- Vatten 67: 101-111. Lund 2011.

Ruhr Lars G. 1987. Tormestorp Från bondby till villasamhälle.

Schalin A.L. 1865-1870. Handlingar angående Tydinge och Karlsjö sjöars sänkning. Ö Broby socken. Ö Göinge härad. Kristianstads län. Upprättade åren 1865-1870. – Lantmäteriet i Kristianstad. Akt 97. 39 skrivna sidor + karta.

Sundberg John 1953. Finja genom tiderna. Hässleholm (På uppdrag av Finja kommun)

Waldén Bertil 1940. Den stora sjösänkningen. Örebro. Minnesskrift

Wittström Ernst 1991. Om muddringen av Almaån omkring 1921. I: Boken om Arkelstorp, Rättelöv, Kärplingberga och Ullsala sid. 110-111. Hässleholm 1991. Norra Skåne, Offset

Tack till: Heléne Annadotter, Johan Forssblad, Sven Hellgren, Thomas Johnsson och Torsten Karlson

Artikeln har tidigare publicerats i Västra Göinge hembygdsförenings årsbok 2020.